

BUNKER

Cultuurhistorische analyse Fort Lunette aan de Donge

In opdracht van:

Gemeente Geertruidenberg

Utrecht, januari 2012

BUNKER
bureau voor erfgoedontwikkeling, restauratie en architectuur

Nieuwegracht 17
3512 LC Utrecht
Nederland

t. 030-2314075
e. post@bunkerQ.nl
i. www.bunkerQ.nl

Cultuurhistorische analyse Fort Lunette aan de Donge te Geertruidenberg

inhoud

historische aanleiding tot en bouw van het Lunet	 pag. 06
de bouw van het Lunet	 pag. 12
politiek en maatschappelijke context	 pag. 18
vestingbouwkundige context	 pag. 22
richting de toekomst	 pag. 26
literatuur	 pag. 30

Cultuurhistorische analyse Fort Lunette aan de Donge te Geertruidenberg

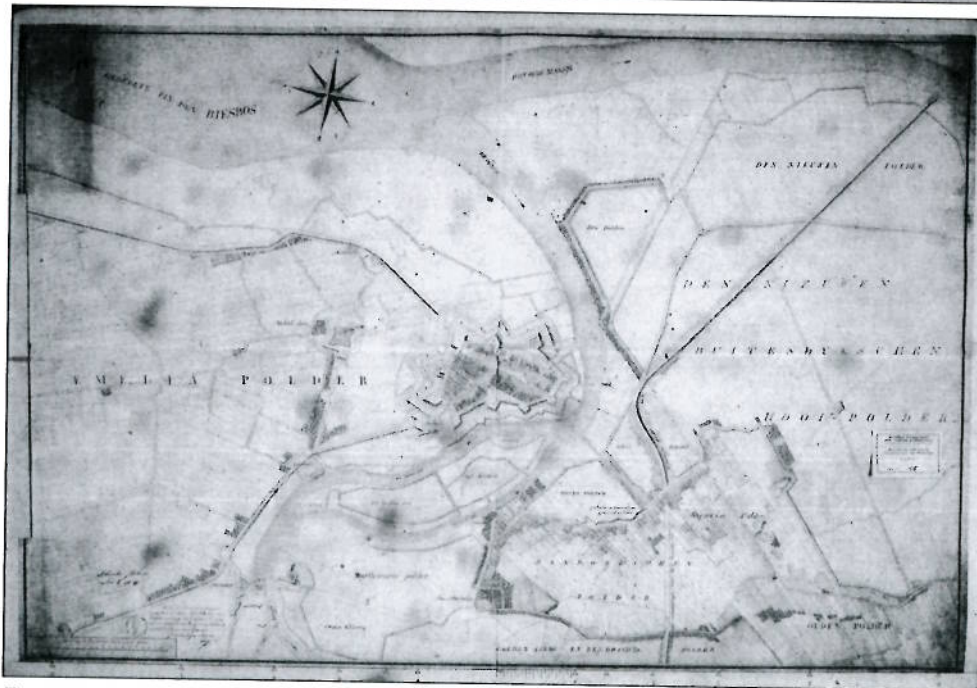
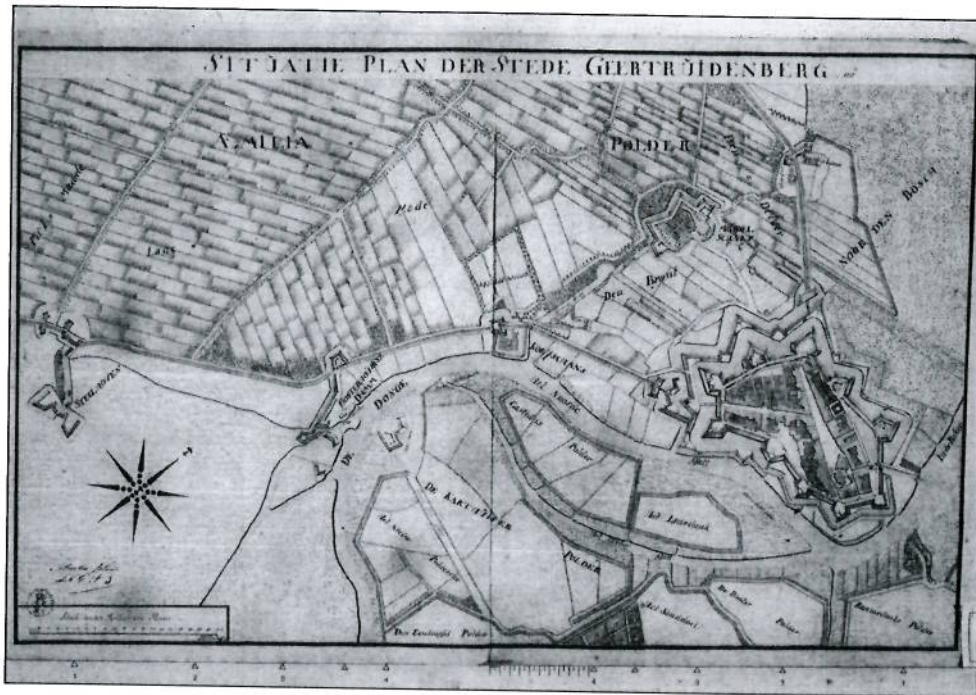
'Lunette op den regter oever van den Donge'

De gemeente Geertruidenberg heeft, in december 2011, bunkerQ v.o.f. opdracht gegeven voor het opstellen van een cultuurhistorische analyse van het Fort Lunette te Geertruidenberg. Het werk staat ook bekend als de Lunet aan de Donge en bevindt zich aan de Raamsdonkveerse oever van de rivier de Donge.

De lunet en haar gebouwen zijn in een dusdanige staat van onderhoud dat ingrijpen noodzakelijk is. De gemeente Geertruidenberg heeft het proces tot daadwerkelijke aanpak opgestart. Onderdeel van dit proces is het opstellen van een cultuurhistorische analyse waarin wordt onderzocht hoe en waarom het Fort Lunette op deze plek gebouwd was. De analyse dient als onderlegger voor een haalbaarheidsonderzoek naar de herbestemming van het fort.

In de analyse is een chronologisch overzicht van de aanloop en de bouw van het Fort Lunette weer gegeven. In twee daaropvolgende hoofdstukken zijn de politieke en maatschappelijke context en de vestingbouwkundige uitgangspunten behandeld. De analyse wordt afgesloten met aanbevelingen in de richting van restauratie en herbestemming.

Op een Duitse tekening uit 1595, van het beleg van Geertruidenberg, is zichtbaar dat naast de aanvalsstellingen ten westen van de stad op de rechter oever van de Donge twee schansen zijn opgeworpen. De Lunette aan de Donge is niet het eerste militaire bouwwerk op deze plek. De ontstaansgeschiedenis van de Lunette begint aan het einde van de 18e eeuw. Geertruidenberg is dan al honderden jaren een vesting van betekenis maar met de Franse dreiging breekt een nieuwe periode aan.

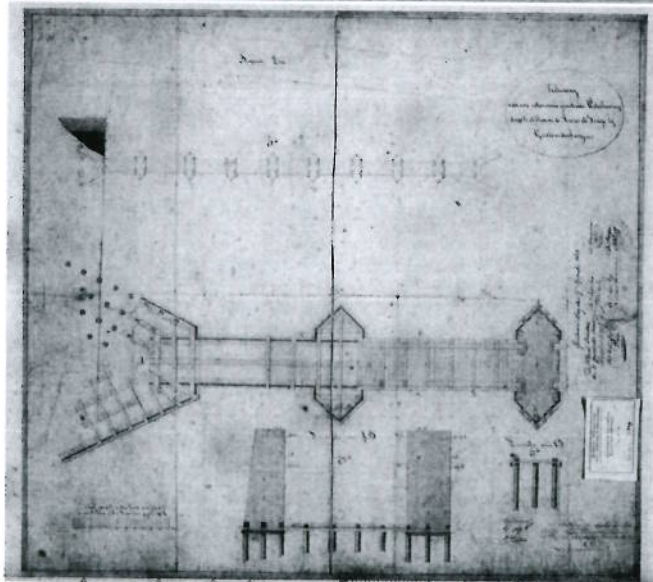
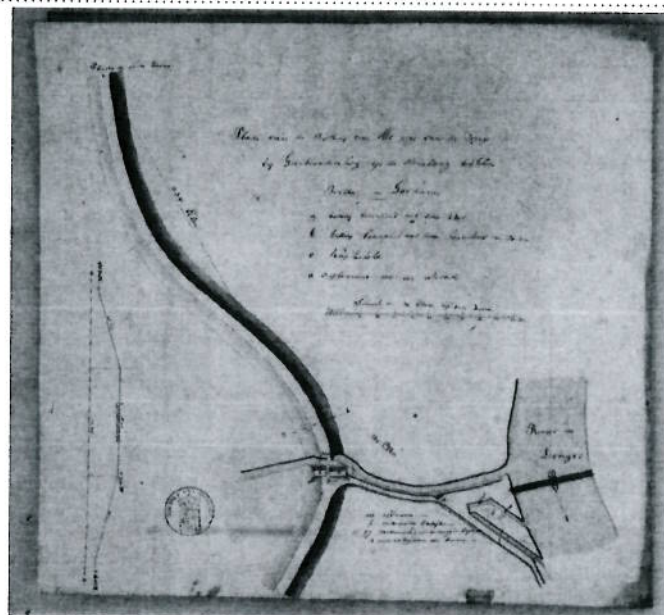
Historische aanleiding tot de bouw van het Lunet

Op een overzichtskaart van de vesting Geertruidenberg uit 1777 (Fecit, 1777) staat net onder het vierde bolwerk van de oude vesting een veer aangegeven. Duidelijk zichtbaar zijn de veerdammen en de weg richting Raamsdonck. Het zal bij dit veer zijn dat in de toekomst het Lunet op de regter oever van de Donge zal verrijzen.

Bij de aanval van de Franse troepen op 24 februari 1793 (Meijgaard, 1985, p. 84) is er sprake van een dam in de Donge bij Geertruidenberg. De dam is niet compleet. Nederland verkeert in een deplorabele staat en gaat gebukt onder zware rentelasten. Na de gouden 17e eeuw kunnen de Nederlanders in Europa geen rol van betekenis meer spelen. Moeizaam houdt men de eens zo glorieuze vestingen overeind, waarbij het reguliere onderhoud ernstig tekort schiet. Hoewel de Fransen sinds het uitbreken van hun revolutie in 1789 al een risicovolle buurman zijn en zij vanaf november 1793 daadwerkelijk in het offensief zijn, besluit de Staten-Generaal pas dat jaar om de vervallen vestingen Klundert, Geertruidenberg en Heusden weer voor 's lands verdediging in te zetten. De vesting Geertruidenberg wordt in stelling gebracht. De omliggende werken zijn deels geslecht of in staat van ernstig verval. Zo kan de inundatiesluis bij de Statendam zijn functie niet meer vervullen en besluit men, nabij het veer naar Raamsdonk, een nieuwe dam op te werpen om de noodzakelijk geachte inundaties te kunnen stellen. Het mocht niet baten, de Fransen waren er eerder dan de dam voltooid had kunnen worden.

Na het verraad van Breda wordt Geertruidenberg na lichte schermutselingen door de Franse legers tot overgave gedwongen. Het verder gelegen Willemstad biedt heldhaftig weerstand en het lukt de Fransen niet deze plaats in te nemen. Na drie weken belegering trekken de Franse troepen zich terug vanwege conflicten in de Oostenrijkse Nederlanden. De Republiek komt met de schrik vrij. Echter, tot verhoogde inspanningen voor het op orde brengen van haar verdediging komt het nauwelijks. In 1794 is het voor de Fransen dan ook een koud kunstje om de Republiek in te nemen. Hierbij geholpen door bevroren rivieren, een Bataafs regiment onder leiding van H.W. Daendels en een in der haast, in Amsterdam, uitgeroepen revolutie onder leiding van de patriot C.R.T. Krayenhoff. Geertruidenberg komt bij de tweede aanval van de Fransen niet meer onder vuur te liggen. Wel wordt er in die dagen een pontonbrug over de Donge gelegd (Meijgaard, 1985, p. 143). Deze brug ligt daar tot 2 november van dat jaar, wanneer deze wordt afgebroken en verplaatst wordt naar Woudrichem en Dalem ter overbrugging van enkele inundatiecoupures in de dijken aldaar. De vesting Geertruidenberg is gedurende de Franse tijd in militaire zin van weinig waarde, maar behoudt haar status als vesting. Het veer tussen Geertruidenberg en Raamsdonk blijft gehandhaafd, zoals te zien op een overzichtskaart uit 1814 (Siderius, 1814).

Op de overzichtskaart uit 1814 ten opzichte van het eerder genoemde kaartmateriaal uit 1777 is een belangrijke wijziging te zien. Het betreft een 'gedeelte der nieuw aangelegde route No 1 van den Brabantsche grenzen naar Amsterdam'. Deze weg komt van Breda af en loopt dwars door Raamsdonkveer (op de kaart: Gedeelte van Raamsdonck genaamd het Veer) en maakt juist voor de aanlanding van het veer bij Geertruidenberg een bocht naar rechts in de richting van Gorinchem. Het betreft een belangrijke infrastructurele verbindingroute die op last van keizer Napoleon gebouwd is. Het is de Rue Imperial No 2, van Parijs naar Amsterdam. Vanaf Amsterdam loopt de bestratte weg door tot de marinehavens van Den Helder. Den Helder was in de ogen van keizer Napoleon van groot strategisch belang en werd door hem ook wel het Gibraltar van het noorden genoemd. De weg wordt verhoogd, dwars door het bestaande landschap, aangelegd en over een breedte van 14 voeten (+/- 4 m) bestraat met gele klinkers van den Hollandschen IJssel en afgekant met rode Utrechtse of Waalse moppen (Bestek, den grooten weg van Amsterdam naar den Brabantschen grenzen, 1814).

DEPARTEMENT VOOR DE ZAKEN VAN OORLOG.
VIERDE DIRECTIE VAN FORTIFICATIEN.
Vesting Geertruidenberg.

OPENBARE AANBESTEDING.

Ingevolge bekomen magtiging, zal door den Kolonel en Directeur der vierde fortificatie-directie, onder nadere goedkeuring, in het openbaar worden aanbested:

1. Het graven van een kanaal tot afleiding van de rivier de Donge, komende voor het zogenaamd oud brandpoort bastion der vesting Geertruidenberg, en eindigende boven de haven; met het uitdiepen van de hoofdgracht tusschen die twee punten, en het leggen van een houten brug over die gracht;

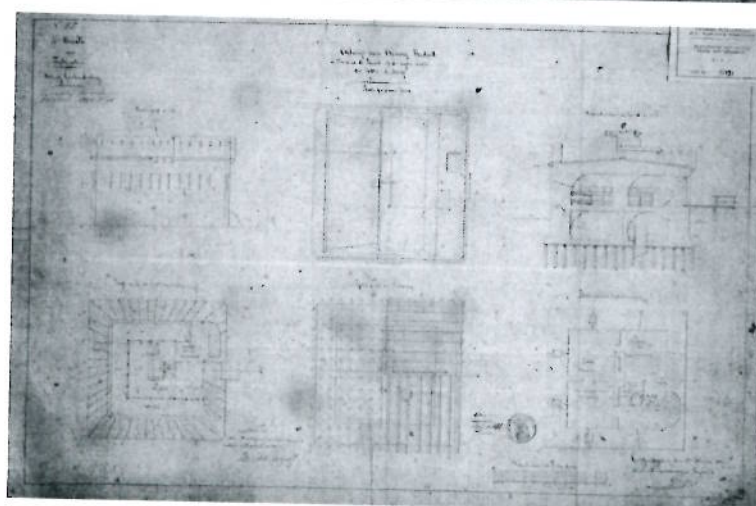
2. Het weder opwerken van den rijen dam in de rivier de Donge, en het leggen van een tweeden dam boven dezelve; en

3. Het plaatsen van acht stude penalen, waarvan twee van de bovengemelde werkzaamheden zijn als in één bestek vervat, en welke in massa worden aanbested op Donderdag den 19den Septem-
 1833, des morgens om 11 ure, in het logement den Dijk, aan het Oudlandse Veer, bij Geertruidenberg, alwaar het bestek vóór of ten 1sten September ter lezing zal liggen; terwijl deswege bij den Kapitein-Ingenieur Pauw, te Geertruidenberg, de noodige inlichtingen kunnen verkregen worden.

De verdediging van het koninkrijk in zuidelijke richting wordt gebaseerd op een driedelige linie. De twee zuidelijke frontières, zoals de linies genoemd worden, liggen op Belgisch grondgebied. De derde wordt gevormd door de vestingen Grave, Den Bosch, Heusden en Breda. Als België, in navolging van de Julirevolutie in Frankrijk, zich in oktober 1830 onafhankelijk verklaart van het Koninkrijk der Nederlanden onder Willem I van Oranje, breekt voor Geertruidenberg en Brabant een onrustige periode aan.

Vanaf 1831 wordt de derde zuidelijke frontiere de eerste frontiere en Geertruidenberg wordt wederom tot vesting verklaard en bemand met een garnizoen. De vestingwerken worden hersteld en in staat van verdediging gebracht. Ook de inundatiewerken dienen te worden hersteld. Als onderdeel daarvan wordt de Donge afgedamd door middel van een aarden dam. De zuidelijk gelegen statendam was ontmanteld en grotendeels geslecht. Omdat door de aarden dam de haven van Raamsdonkveer en het verdere achterland niet bereikbaar is voor scheepvaart wordt voor de dam een tijdelijke extra haven gegraven. Men is niet tevreden met de ontstane situatie en gaat over tot het aanbesteden van een open penantendam in de Donge.

Op 9 april 1833 wordt in de Staatscourant een advertentie geplaatst met de mededeling in te schrijven op deze aanbesteding (Departement voor den zaken van oorlog, 1833). Op de bij deze aanbesteding behorende bestektekening (OPG G 149, 1833) staat de beschreven aarden dam.

Op een tekening van augustus 1835 staat de Lunet in de stedenbouwkundige situatie voor het eerst ingetekend (Geij M. i., 1835). De tekening geeft wijzigingen aan in het grondwerk van de bastions 4 en 5 van de vesting Geertruidenberg.

Deze Lunet is gesitueerd op de rechter oever van de Donge gecentreerd op de kapitaal van het vierde bastion van de vesting. In de keel van de Lunet ligt de pas aangelegde penantendam en ook wordt de ingang van de vestinghaven gedekt door de nieuw op te werpen Lunet.

De rijksweg moet hiervoor verlegd worden.

Op de tekening zijn de op de straatweg opgeworpen batterijen nog ingetekend.

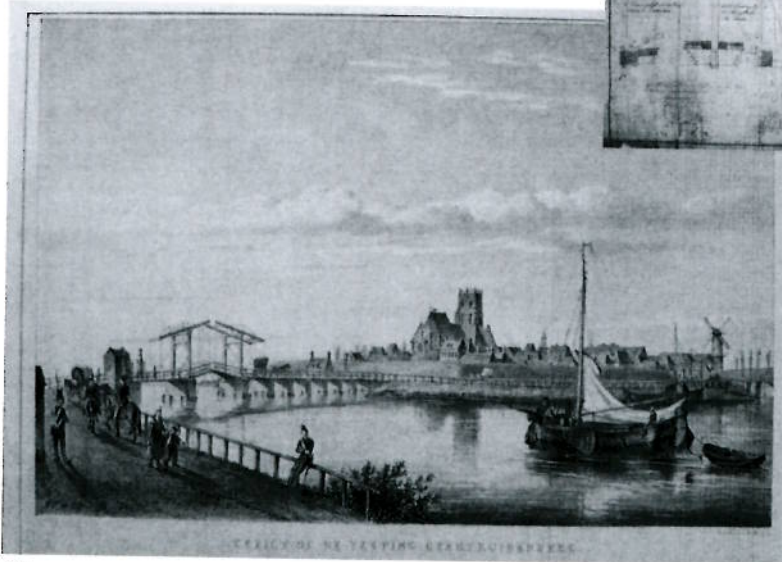
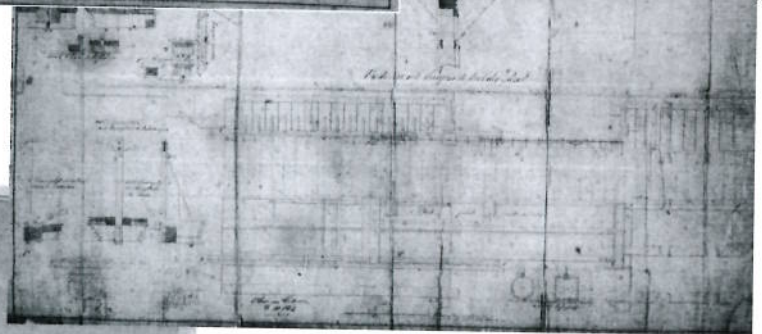
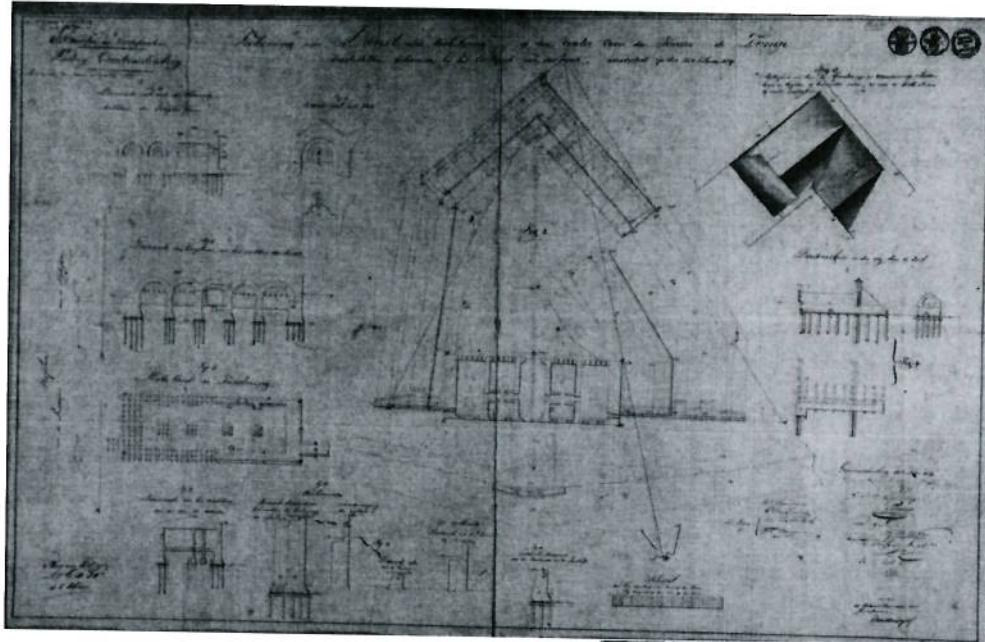
De Lunet wordt zo gesitueerd dat het middelpunt van de zuiderface van de Lunet haaks op de as van de rijksweg richting Breda ligt. De noorderface licht in de richting van Gorkum. De rijksweg wordt zo omgelegd dat men vanuit het zuiden recht tegen het fort oprijd en dan rechtsom om de Lunet heen afslaat in de richting van Keizersveer/ Gorinchem.

Er ontstaat als het ware een kwart rotonde, ook toen dacht men dus al aan snelheidsbeperkende maatregelen, direct om de Lunet heen.

Op de tekening uit 1835 (Geij M. e., OPG G131, 1835) is een 'bomvrije reduit of toren in de Lunet op de rechter oever der rivier de Donge' te zien. De getekende toren is ontworpen overeenkomstig de uitgangspunten van de Franse Tour Model No 2, de in 1810 gepubliceerde standaard modellen voor vestingwerken (Rolff, 2007, p. 31). Op welke wijze deze tekening te interpreteren met de eerder gemaakte situatie is moeilijk vast te stellen. Mogelijk dat het persoonlijk archief van de eerstwaarnemend ingenieur majoor Geij hier uitsluitsel over kan geven. Echter binnen het kader van dit onderzoek ontbrak de tijd dit archief te onderzoeken.

Op 10 februari 1837 verschijnt de aankondiging van de aanbesteding in de Staats Courant.

'Het daarstellen ener Lunet met bomvrije kasematten en een gemetseld bomvrij gebouw, op den rechter oever der rivier de Donge...; benevens het leggen van een nieuw gedeelte rivierdijk en veerweg, met bouwen van twee sluizen dezelve....'

De bouw van de Lunet

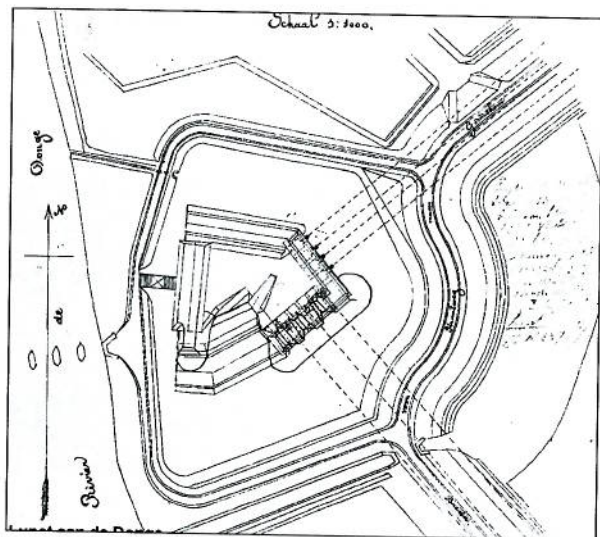
In het Nationaal Archief zijn diverse tekeningen beschikbaar die bij de totstandkoming van het werk hebben behoord. Een situatietekening met constructie wijze van de kazematten en het keelgebouw alsmede de profilering van de wallen van de Lunet daarop aangegeven. Overige tekeningen geven in detail de gewenste uitvoering van ramen, deuren en luiken weer. De bouwwijze van het tegen het keelgebouw aanbebouwde privaat. Op en samenstelling der britsen, inrichting van een fornuis en een welpompinstallatie.

Er is onduidelijkheid hoe de brug in aanvang uitgevoerd is geweest. Enkele bronnen spreken van een rolbrug die later vervangen is door een ophaal brug (Stuij, 1998). Er zijn tekeningen van rolbruggen te Geertruidenberg uit 1836 en 1837. Enkele daarvan zijn rolbruggen die toegepast zijn in de courtine tussen de bastions 7 en 8. Enkele van de rolbrugontwerpen zijn niet toe te wijzen aan een specifiek onderdeel en zouden bedoeld kunnen zijn voor de Lunet. Zeker is dat er een tekening is met een 'Ontwerp ener vaste brug met klepbrug in de keel der Lunet'. Tussen de poort van het keelgebouw waarbij tussen het gebouw en het landhoofd aan de Dongezijde twee jukken geplaatst zijn. Het middelste brugdekdeel is opklapbaar in de richting van het Lunet. Het brugdeel aan de Lunetzijde is aan de zijkanten voorzien van een dichte houten borstwering voorzien van schietsleuven. Het brugdeel aan de Dongezijde heeft enkel een balustrade. Gezien de datering van de tekeningen is te concluderen dat er van een rolbrug bij de Lunet geen sprake kan zijn geweest.

Op 30 augustus 1838 wordt een extra te bouwen pannendak voor het bomvrije keelgebouw aanbesteed. Mogelijk ligt de oorzaak in de problemen die er waren met het heien van de palen voor dit gebouw. De paalfundering bestaat uit 308 houten palen waarvan er 98 niet op stuit konden worden afgeheid. Van deze 98 palen zouden er 31 niet veilig geacht worden en zijn er 21 extra palen bijgeplaatst (Stuij, 1998). Mogelijk dat dit tot verzakkingen heeft geleid met scheurvorming tot gevolg. Hierdoor was het gebouw niet meer waterdicht en heeft men besloten het gebouw van een waterdicht pannendak te voorzien. Het geheel wordt opgeleverd in mei 1839.

Op tekeningen uit 1840 wordt gesproken over het naar boven toe uithakken van de geschutsopeningen zodat vanuit de kazematten de rijksweg beter onder vuur te nemen was. Dit werk is niet uitgevoerd, de geschutsopeningen in de kazematten zijn vanaf de bouw ongewijzigd. Dit wordt ook bevestigd een jaar later door een tekening waarop het profiel van de rijksweg enigszins verlaagd is zodat het geschut vanuit de kazematten wel z'n werk kan doen.

In 1844 wordt aan Jan van der Made uit Klundert een concessie verleend voor het leggen van een houten brug over de penantendam in de Donge. De concessie heeft een looptijd van 50 jaar en eindigt in april 1895. Een impressie van de eerste brug is te zien op het ansicht 'Gezicht op de vesting Geertruidenberg, van de zijde des Forts te zien' uit 1846. De tot dan onderhouden veerdienst tussen Geertruidenberg en Raamsdonkveer zal met de realisatie van de brug zijn vervallen. In 1890 wordt de Van der Made brug afgebroken en wordt de zuidelijker gelegen verkeersbrug, naast de spoorbrug, in gebruik genomen. Jan van der Made's concessie voor de brug wordt door Rijk, Provincie en de gemeente afgekocht. De toegangsbrug naar het keelgebouw wordt omstreeks 1890-1892 vervangen. De ophaalbrug wordt vervangen door een vaste brug met uitneembaar deel.

Op een tekening uit 1852 wordt de opstelling van de vuurmonden in zuidelijke richting andermaal ter discussie gesteld. Er worden plannen gepresenteerd om de eerste drie kazematten 6,5 m, naar binnen toe, te verlengen en daar bovenop drie extra grondgedekte kazematten te bouwen. Tot daadwerkelijke uitvoering lijkt het niet te komen. Een andere tekening, ongedateerd maar opgenomen in het register, laat zien dat de zuider face aan de frontzijde voorzien wordt van een aarden dekking en dat bovenop de kazematten drie emplacements met traversen worden voorgesteld. Zeker is dat in 1896 op last van het ministerie van in de aarden borstwering, aan de zuidzijde, twee emplacements voor 12 cm geschut worden ingericht. De emplacements worden gescheiden door een traverse. De twee stuks geschut dienen de Bredaschen straatweg en de spoorwegdijk onder vuur te nemen.

In 1897 wordt het keelgebouw voorzien van een bliksemafleider (Stuij, 1998).

In 1911 wordt Geertuidenberg als vesting buiten werking gesteld en in 1919 verliest het definitief zijn militaire status. Van activiteiten op de Lunet gedurende de eerste wereldoorlog zijn geen gegevens gevonden.

De Lunet wordt gedurende de tweede wereldoorlog gebruikt door de Duitse bezetter en na de bevrijding 1944 huizen Belgische en Poolse troepen in het Lunet. Na de capitulatie van Duitsland in 1945 wordt het Lunet gebruikt voor de internering van Duitse krijgsgevangenen. Deze worden ingezet bij het opruimen van mijnen in Brabant en Zeeland. Vanaf de zomer 1946 staat het Fort leeg en is in beheer bij de dienst Domeinen.

In 1965 komt het Fort Lunette weer in beeld. In een brief (Hotke, 1965) van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg meldt de schrijver dat de Lunet aan de Donge, in beheer bij de Dienst Domeinen en vermeld op een voorlopige monumentenlijst van de gemeente Geertruidenberg, in gevaar is door de wens van Rijkswaterstaat, arrondissement Breda, om parkeerstroken langs de straatweg aan te gaan leggen. De gemeente Raamsdonk toont interesse in de Lunet vanwege het feit dat het voor de plaatselijke recreatie van belang wordt geacht. De betrokken monumentenzorger ziet geen bezwaar in een overdracht van de Lunet aan de gemeente, mits zij er maar voor zorgt dat de door Rijkswaterstaat gewenste uitbreidingen maar geen schade aan het Lunet toe brengen.

Het moet dus voor die tijd zijn geweest dat de straatweg 'an sich' voor de tweede maal is omgelegd. De kwart rotonde die bij de aanleg van het Lunet rondom de fortgracht werd aangelegd, is geruimd en de straatweg loopt nu met een enkele bocht vlak voor de saillant van het fort van zuid naar oost. Door de weg aan de fortzijde van een gemetselde keermuur te voorzien kon het gebouw gespaard blijven. Het afgesneden stuk weg en het restant van de fortgracht, nu aan de overzijde van de huidige Maasdijk, zijn opgebroken dan wel gedempt en in de huidige situatie niet meer als zodanig waarneembaar. Op een luchtfoto uit 1939, vermoedelijk van de Engelse RAF, is de rijksweg al omgelegd. Vermeldenswaardig is het onderschrift bij deze foto waar staat '... secret target 19'. Zou men hier de tankfabriek van Koymans bedoelen of spelen zich bijzondere zaken af op het Fort Lunette...?

Op het terreplein heeft vanaf 1906 nog een magazijn voor springmiddelen gestaan. Het betrof een gebouwtje van 5 bij 3,5 meter. Het gebouwtje was afgedekt met een zinken dak en stond ongeveer 3 m voor de ingang van de tweede kanonkazemat. Het magazijn is in de tweede helft van de 20e eeuw gesloopt.

Vanaf het midden van de jaren 60 wordt de Lunet gebruikt door diverse plaatselijke verenigingen en initiatieven. Dit gebruik duurt nog steeds voort waarbij het keelgebouw vooral als verblijfsaccommodatie wordt gebruikt en de kanonkazematten als werkplaats en opslagruimte. Van dit laatste overigens uitgezonderd de kruitruste, omdat deze als muziek oefenruimte gebruikt wordt.

In een brief uit 1972 wordt gemeld dat de kanonkazematten aan de achterzijde open zijn. Op oudere foto's is te zien dat deze juist dicht gemetseld zijn en dat sluitmuren voorzien zijn van deur- en vensteropeningen. Ook is te zien op diverse naoorlogse fotos dat de wallen geheel vervallen zijn en dat de kanonkazematten bijna als een vrijstaand gebouw in een moerasland staan.

Midden jaren '80 van de twintigste eeuw zijn de wallen opnieuw onder profiel gebracht en is het talud in de vorm uit 1896 hersteld. De datering van deze ingreep is gebaseerd op foto's voor en na de restauratie van respectievelijk 1982 en 1985. Later nog zijn de kazematten opnieuw van houten poortdeuren voorzien en zijn er vloeren in de kazematten aangebracht. Een van de kazematten, nummer 7, is ingericht als toiletruimte. De huidige aanwezige deuren ontbreken op de foto's uit 1985.

generaal Cornelis R.T.Krayenhoff (1758-1840)

ingenieur Jan Blanken (1755-1838)

Politiek en maatschappelijke context

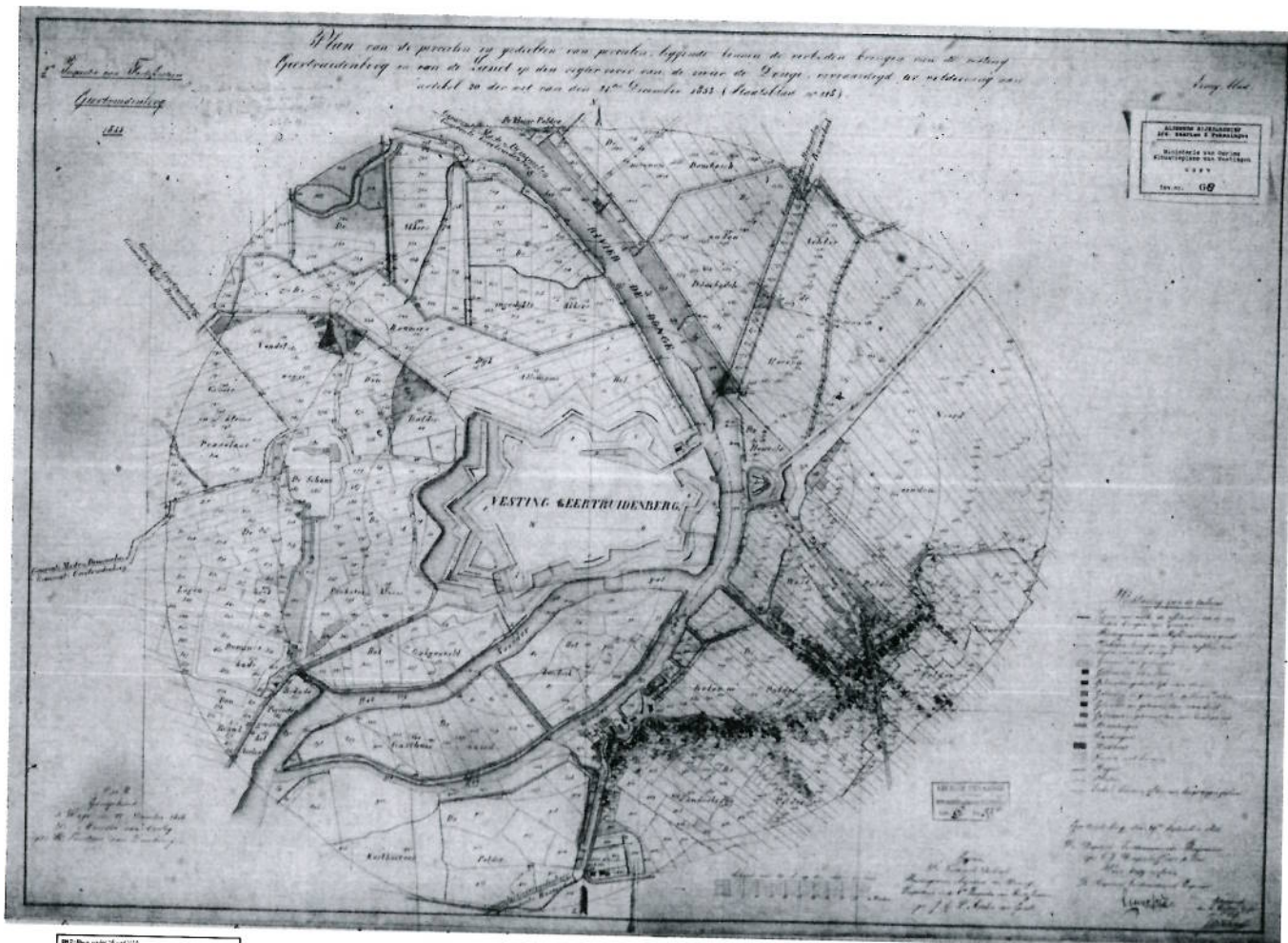
De Lunet aan de Donge is in meerdere opzichten een representant van een tijdgewricht.

De oorsprong van de Lunet ligt in de verlichting en de daarop volgende strijd tussen revolutionairen en royalisten, uitmondend in de Franse revolutie. Ook in Nederland woedde in de tweede helft van de 18e eeuw een bijna burgeroorlog tussen de orangisten van Stadhouder Willem IV en de Patriotten. Het zijn de patriotten die, het gedurende de Franse tijd voor het zeggen krijgen en op velerlei wegen het bestuur op z'n kop zetten en daardoor vernieuwingen in de hand werken. Een sterke staat wordt belangrijk. De historisch gegroeide politieke macht van de staten en Staten-Generaal heeft afgedaan.

Was de Bataafse republiek nog een democratische speeltuin. Vanaf het moment dat de koning Lodewijk Napoleon het bewind ter hand neemt wordt de staat centraal bestuurd (Manning, 1984). Het is de koning en later de keizer zelf die op advies van door hem vertrouwde technocratische adviseurs de beslissingen neemt. Grote beslissingen waarbij de mensheid op grootse wijze vooruit geholpen kan worden.

Dit had daadwerkelijke veranderingen tot gevolg. Bewoners werden ingeschreven en kregen een naam, bezittingen werden centraal geregistreerd en er werd vooral ook belastingen geheven. Napoleon bracht zijn legers op sterkte met de invoering van de dienstplicht en ontwikkelde een samenhangend stelsel van opleiding, organisatie en uitvoering van het militaire vak. Strategische plaatsen moesten verbonden worden en commando's moesten snel overgebracht kunnen worden. Vanuit Parijs werden nieuwe, geheel bestraatte wegen aangelegd en werd het systeem van de optische telegraaf over het Keizerrijk uitgerold. Orders konden nu vanaf Parijs binnen een half uur bijvoorbeeld Den Helder bereiken in plaats van de 20 uur die daarvoor nodig waren met koeriers te paard.

Koning Willem I neemt de centraal gestuurde regeringsstijl van zijn voorgangers over en weet binnen het systeem zowel de staat als zichzelf op doelmatige wijze te verrijken. Met de oprichting van de Generale Maatschappij en later ook de Nederlandse Handels Maatschappij had hij een flink aandeel in de economische ontwikkeling van de Zuidelijke en de Noordelijke Nederlanden. Met het koningschap van koning Willem I kwam ook het 'ancien régime' weer terug op de troon. Hoewel de burger door de franse tijd meer rechten had gekregen, neemt toch het oude netwerk de politieke macht weer over. Enkelen weten toch door te dringen tot het centrum van de macht. Twee belangrijke namen in deze zijn de voormalig arts Cornelis Krayenhoff en Jan Blanken. Krayenhoff maakt zowel onder Napoleon als onder Willem I de dienst uit bij de dienst der Fortificatiën en Jan Blanken schipt het tot eerste Directeur-Generaal op het departement van Rijkswaterstaat.

24 | stad&streek

Bron: 'De' van de rivier

Bezwaren Rivierzicht afgewezen

De rivier de Rijn is een van de belangrijkste waterwegen van Nederland. De rivier is echter ook een bron van bezwaren. De rivier is namelijk een bron van overstromingen, die vaak tot schade aan de omgeving leiden. De overstromingen zijn vooral in de winter maanden te zien. De rivier is ook een bron van vervuiling. De rivier is namelijk vervuild met afval, dat vaak in de rivier wordt gegooid. Dit afval is een bron van vervuiling van de rivier. De rivier is ook een bron van overlast. De rivier is namelijk een bron van overlast voor de omgeving. De rivier is namelijk een bron van overlast voor de omgeving. De rivier is namelijk een bron van overlast voor de omgeving.

In 1830 roepen de Zuidelijke Nederlanden de onafhankelijke staat België uit. Dit gebeurt vooral door de elite die de zoon van Willem I bijna zover krijgen zich tot koning van België uit te roepen. Een jaar later zou hij zelf de noordelijke troepen tijdens de 10-daagse veldtocht leiden. De Noord-Nederlandse burger was zeer ontdaan over de Belgische afscheiding.

Kranten berichten uit die tijd geven een beeld dat alle troepen die zuidwaarts trekken, onthaald worden op hun doortocht door de Noord-Nederlandse provincies. Het mocht echter niet baten en België werd in 1839 definitief en ook een door Nederland erkend zelfstandig land. Het is in België dat de industriële revolutie op het continent vaste voet krijgt. De investeringen van onder andere Koning Willem I wierpen hun vruchten af.

De noordelijke Nederlanden moesten het vooral hebben van de winsten uit de overzeese gebieden.

Brabant werd weer een frontière. De Zuiderwaterlinie wordt in stelling gebracht en in het midden van de 19e eeuw worden, naast de legering in de garnizoenssteden, vele soldaten ingekwartierd in de provincie, veelal bij boeren op het platteland.

Ontwikkeling voor Geertruidenberg blijft uit door haar vestingstatus en besloten stedenbouwkundige structuur tot in de 20e eeuw. Geertruidenberg ontwikkeld zich dan als industriestadje dat gericht is op de elektriciteitsopwekking en metaalindustrie. Raamsdonkveer is als gevolg van de Kringenwet (wet uit 1853 die tot doel had het vrijhouden van het schootsveld rond de vestingwerken) ook beperkt in haar mogelijkheden. De goede bereikbaarheid door de aanleg van de rijksweg 1, en later het spoor tussen Den Bosch en Lage Zwaluwe zorgen ervoor dat regionaal belangrijke partijen zich langs deze weg binnen de gemeente zich vestigen. Als de kringenwet vervalt ligt het gebied naar de Donge open voor de vestiging van industrie, werkplaatsen en woningbouw.

Inmiddels is het fort omgeven door grootschalige woningbouw, zeker ten opzichte van het stadje en het dorp dat Geertruidenberg en Raamsdonkveer tot voor kort waren. Van Geertruidenberg zijn de zuiderwallen en de bruine uitleg naar de Donge toe vervangen door grote appartementenblokken en ook is het gebied tussen het centrum van Raamsdonkveer en de Donge volgebouwd met woningen.

Er is zelfs een nieuwe verbinding gemaakt voor het langzame verkeer tussen beide plaatsen. Met een uitgesproken ontwerp vormt de Wim Letschertbrug het symbool van de nieuwe gemeente Geertruidenberg.

Direct naast het fort Lunette wordt het appartementencomplex 'De Werff' gebouwd. Het voornemen tot de bouw van dit complex heeft lokaal tot protest geleid. Met name de oudheidkundige kring Geertruidenberg, die vonden dat het steeds verder dicht groeiende open schootsveld van het fort behouden of teruggebracht zou moeten worden, liet van zich horen.

HANDBOEK

VOOR

DE OFFICIEREN VAN HET KORPS
INGENIEURS, MINEURS EN SAPPEURS,

DOOR

J. D. Pasteur.

Mon seul but est d'être utile: Ce sont les lumières
d'autrui, et non mes opinions, que je cherche à
repandre.

GASSENDI, *Aide-memoire.*

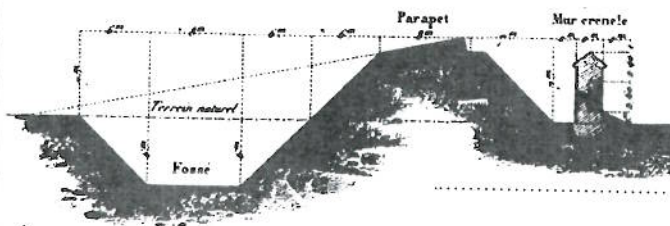
TWEDE VERMEERDERDE EN VERBETERDE DRUK.

TWEDE DEEL.

TE ARNHEM,
BIJ C. A. THIEME.
1837.

PROFIL. POUR LES CAMPS RETRANCHES .

Vestingbouwkundige context

Het handboek voor officieren van het korps mineurs en sappeurs geeft de volgende omschrijving voor een Lunette (Pasteur, 1837) :

'Eene lunette is niet anders dan eene fleche (z Flèche) met eene gracht en een paar flanken. De facen eener lunette mogen zamen geen scherperen hoek maken dan van 60 en moeten steeds uit de achter gelegene werken kunnen bestreken worden hetzij deze werken tot die eener vesting behooren of uit andere lunetten bestaan.

De lunetten zijn bijzonder geschikt om eene belegering langwijdig te maken omdat de belegeraar eener vesting met voorliggende lunetten zijne loopgraven op eenen grooteren afstand moet beginnen en van dezelve meester moet zijn alvorens den bedekten weg te kunnen veroveren.

Men plaatst te dien einde deze werkjes vóór de glacis op de verlengde kapitalen van bastions en ravelijnen. Hoe meer men dezelve van den teen des glacis kan verwijderen des te meer zullen zij den vijand ophouden. De beide eerst genoemde eigenschappen bepalen echter de grenzen van deze verwijdering.

Men omringt al de aldus vooruit geplaatste lunetten met eenen tweeden bedekten weg en graaft de bodems van hare grachten doorgaans met eene zoodanige helling dat dezo de verlengde vlakken van den glacis der vesting uilmaken.

De facen dezer lunetten maakt men van 40 tot 70 el lang zoodat hare keelen ten minste 60 el van de uitspringende hoeken des bedekten wegs op de kapitalen waarop zij aangelegd zijn verwijderd blijven hetwelk noodzakelijk is opdat deze keelen niet in de helling des glacis vallen.

De flanken moeten een paar stukken geschut kunnen bevatten en te dien einde 15 a 20 el lengte hebben. De rigting dezer flanken hangt af van de ligging der lunetten daar zij moeten dienen om de regts en links gelegene lunetten of eenige andere deelen der vestingwerken te verdedigen.

De keelen dezer werkjes moeten hetzij met palissaderingen hetzij met gecreneleerde muren of een reduit versterkt vatbaar voor eenige verdediging en tegen overrompeling gedekt zijn.

Eene gereveteerde lunette is boven eene aarden te verkiezen.

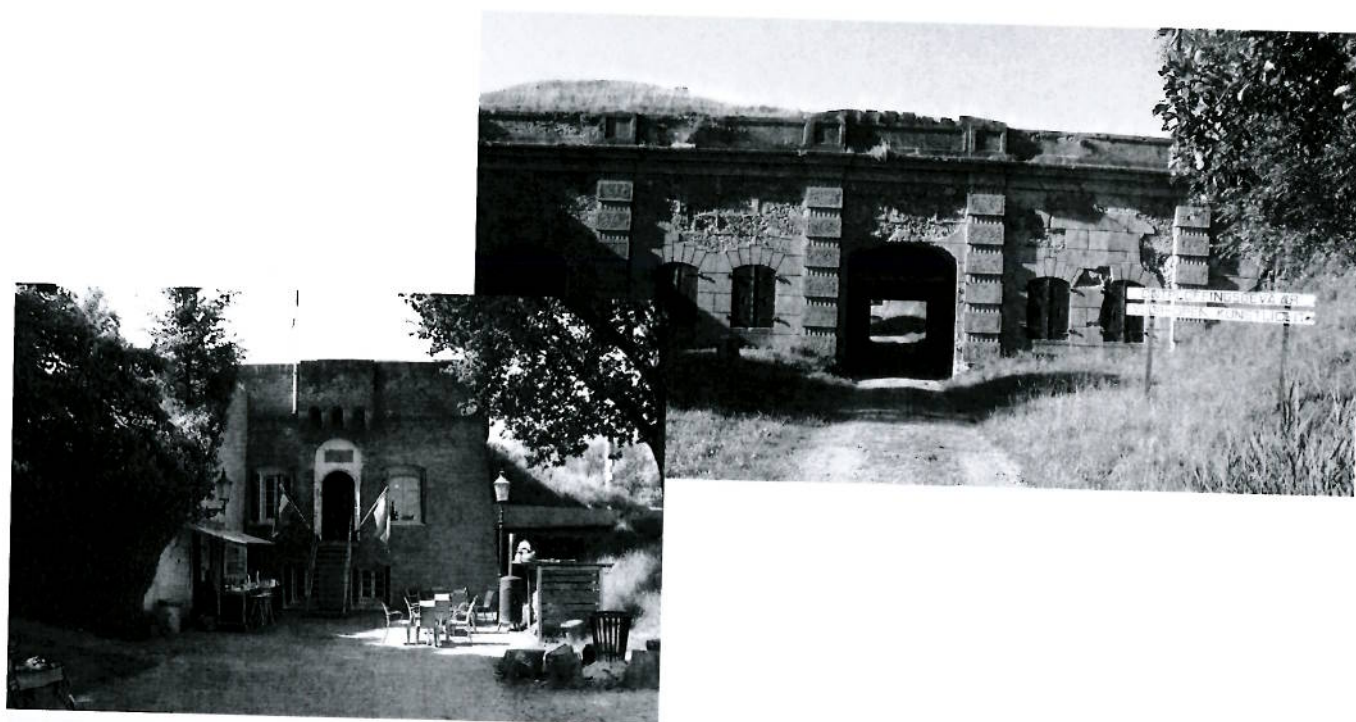
De gemeenschap eener lunette met den achter liggenden bedekten weg heeft plaats door middel van dubbele kaponieren in de rigting der kapitalen of door middel van onderaardsche galerijen welke laatste wijze wanneer zij uitvoerbaar is verre boven de eerste is te verkiezen.

De lunetten worden in oude werken en geschriften doorgaans 'brillen' genoemd.

Belidor slaat voor, eene kleine soort van lunetten, welke hij 'ailerous' noemt, tot verdediging der buitenwerken, in de grachten te plaatsen. Die naam geeft Montalembert aan eene soort van gecasematteerde halve kaponieres, welke hij aan de beiden einde der faces zijner lunettes plaats, die vóór de inspringende hoeken van zijn tenaille -systema worden aangebragt en hij noemt daarom die lunetten Lunettes à ailerous'.

Het is niet ondenkbeeldig dat de aanwijzingen in het handboek zijn overgenomen uit het in 1809 uitgegeven werk van Lazare Carnot: 'De la défense des places fortes'. Een 630 pagina's tellend boek waarin aanwijzingen worden gegeven hoe te handelen bij aanval en verdediging. In dit boek is onder andere een afbeelding afgedrukt van een principedoorlsnede van een verdedigingwal die in de keel gedekt wordt door een gecreneleerde muur.

Carnot is een Franse wis- en natuurkundige die naast een politieke carrière veel heeft betekend voor de Franse vestingbouw. Op het einde van de Napoleontische tijd is hij gouverneur van de stad Antwerpen en bouwt gedurende deze periode de vesting verder uit.

Het lunet had een driedelige functie. Ten eerste bracht hij diepte in de verdediging van de vesting Geertruidenberg. Het steeds zwaardere geschut maakte dit nodig. Kon men in de middeleeuwen nog volstaan met een dikke gemetselde muur, vanaf de 16e eeuw is het van belang de vijand zo ver mogelijk van de stad af te houden. Muren worden vervangen of bekleed door aarden wallen, hoornwerken, ravelijnen en het glacis doen hun intrede. De Lunet aan de Donge is gebouwd aan de zwakkere zijde van de vesting en dekte onder andere ook de ingang van de vestinghaven af voor een vanuit het oosten oprukkende vijand.

Ten tweede is de lunet opgetrokken om de rijksweg No1, de voormalige Rue Imperial No 2, te bestrijken met vuur. Macht over de infrastructuur is macht over het land. Een fenomeen wat nu nog steeds opgeld doet echter zal het zich vertalen naar digitale snelwegen en olietransport. Gedurende het bestaan van de lunet is deze functie ook de meest besproken en zijn er daadwerkelijk aanpassingen gedaan aan de lunet en de Rijksweg zelf om het doel zo goed als mogelijk te waarborgen.

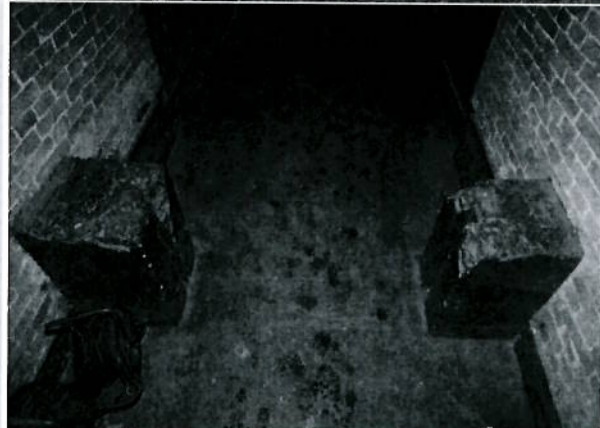
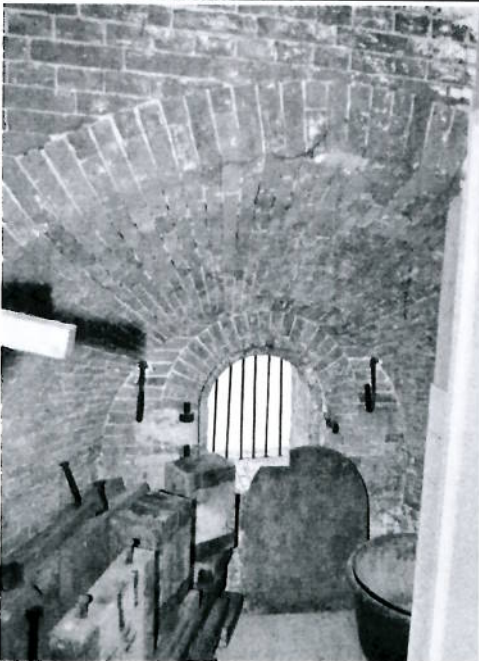
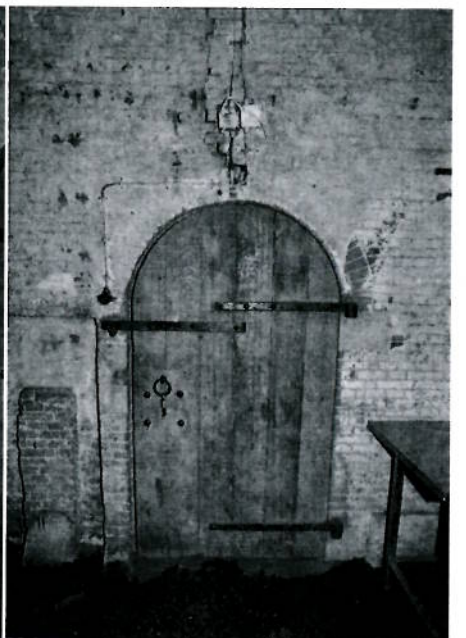
Als laatste diende de lunet de penantendam in de Donge tegen vijandelijke sabotage te beschermen. De dam was belangrijk om de polders rond Geertruidenberg te kunnen inunderen. Wanneer de vijand toegang zou krijgen tot de dam zou deze de gestelde inundaties kunnen aftappen en zou een belangrijk onderdeel van de verdediging vervallen zijn.

Waarborging van deze beschermende functie zien we in het feit dat aan de zuidzijde van het keelgebouw een muur opgetrokken wordt die voorzien is van schietgaten, een zogenaamde gecreneleerde muur. Een vinding van de Franse vestingbouwer Carnot en in Nederland en enkel terug te vinden bij het in 1868 gebouwde Werk IV te Bussum. De muur op de Lunet aan de Donge is echter bijna 30 jaar ouder.

Hoewel de lunet onder Nederlandse directie is gebouwd is het ontegenzeggelijk Frans van aard. De typologie van het keelgebouw is terug te vinden bij poortgebouwen op Fort Erfprins in Den Helder, Fort Sabina bij Willemstad en fort Hedikhuizen bij Heusden. Beide forten zijn direct op bevel van Napoleon opgetrokken. Ook het ontwerp voor een centrale toren volgens de uitgangspunten van de Tour Model bevestigen de Franse wortels. De Tour Model zijn overigens toegepast op zowel het Fort Sabina als de daarnaast gelegen forten De Hel en Prins Frederik.

In oktober 1811 wordt in Naarden in klein comité vergaderd met Keizer Napoleon. Deze bezoekt de noordelijke Nederlanden om de werken in de Hollandse delta en Den Helder te inspecteren. De vergadering wordt bijgewoond door Paris, Krayenhoff en Blanken. Besproken worden de voorstellen van Krayenhoff en Blanken om tussen de Zuiderzee de natuurlijke grens van het keizerrijk langs de Rijn vanaf Gorinchem door te steken naar de Zuiderzee bij Naarden. Napoleon stemt, ondanks de bezwaren van Franse bevelhebber Paris, in met het plan en het initiatief voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie is een feit. Het economisch hart van de noordelijke Nederlanden komt daarbij achter de dan voorgestelde onneembare waterlinie te liggen. Mogelijk nog belangrijker voor Napoleon is dat de Rue Imperial No 2 binnen de tot het uiterste te verdedigen grenzen van het keizerrijk valt. Hierdoor blijft de strategisch belangrijke plaats Den Helder vanuit Parijs en Antwerpen over land bereikbaar.

In eerste aanleg zijn het enkele grotere werken ten oosten van de stad Utrecht die de Nieuwe Hollandse Waterlinie gestalte geven. Echter de plannen waren om vanaf daar op gezette afstanden verdedigbare torens op te trekken (Rolff, 2007, p. 46). Als men de waterlinie vanaf Gorinchem topografisch doortrekt verder naar het zuiden dan komt men op de lijn Gorinchem, Altena, Geertruidenberg en Willemstad. Geografisch is de verdedigbare lijn dan compleet en loopt vanaf het open water van de Zuiderzee tot aan het open water van het Volkerak.

Richting de toekomst....

Het Fort Lunette is als een gevonden brief die eens per flessenpost verzonden is. Wars van alle ontwikkelingen in de directe omgeving blijft het Fort als een tijdscapsule zijn plek innemen. Als een oude dame te midden van een drukke stationshal vraagt zij zich af wat zij hier ook al weer deed.

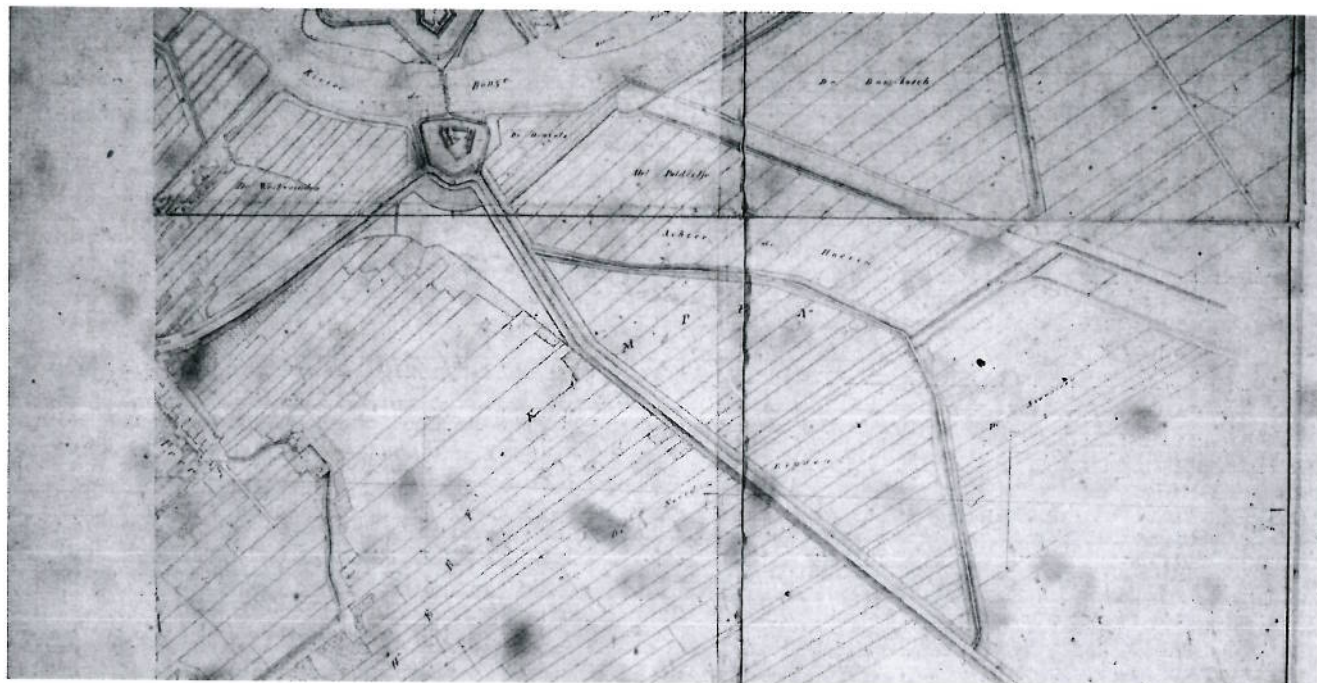
Van het Fort Lunette zijn cultuurhistorisch van belang:

- Het fort als geheel, als stempel uit het verleden te midden van hoofdzakelijk nieuw ingevuld en bebouwd land. De patina is van belang voor de beleving van het oude.
- De kanonkazematten: de kazematten in de saillant van het Lunet staan onder de hoek van 90 graden ten opzichte van elkaar en zijn gericht op de rijksstraatweg. Samenhang tussen vorm van het gebouw en haar positie is zo veer bekend typologisch uniek in Nederland.
- De gecreneleerde muur: naast deze gecreneleerde muur, in de vestingbouwkundige toepassing van Carnot, is in Nederland enkel bij het werk IV in Bussum een dergelijke muur bekend. De muur op de Lunet is 30 jaar ouder.
- Bouwkundige details: te noemen vallen de grote vensters in de westgevel van het keelgebouw. De schietgaten vanuit het keelgebouw naar de flanken en het terreplein. De schotbalksleuven in de muren van de centrale poterne, de hardstenen sleufblokken in de portalen en de nog aanwezige originele eiken deuren in het keelgebouw. Verder is de detaillering en metselwijze van de geschutsopeningen in de kanonkazematten indrukwekkend.

Het is zaak de bestaande onderdelen van het fort met uiterste zorg en zo terughoudend mogelijk aan te pakken. De staat van onderhoud maakt ingrijpen noodzakelijk. Wanneer het fort echter te grootschalig wordt aangepakt bestaat de kans dat het 'kapot' gerestaureerd wordt. De patina, die in de loop der jaren is ontstaan en het fort karakter geeft kan verdwijnen. Het fort zal zich uitsluitend nog door vorm en typologie onderscheiden van de omliggende nieuwe bebouwing. Angst voor dit beeld lijkt gegrond, onder andere, op basis van de nieuw aangebrachte verflaag op de deur in de poterne van het keelgebouw. Bij binnenkomst zitten halverwege de poterne twee deuren, één links en één rechts. De rechter deur is in een standaard monumenten groene kleur geschilderd. Waarbij het 'stand groen' gebaseerd is op het vroeger veel gebruikte chromaatgroen, dat in de loop van de tijd blauw werd. In veel forten is deze kleur oorspronkelijk toegepast, maar heel vaak ook niet. In het geval van de lunet zeker niet, getuige de blanke linker deur die nooit geschilderd is geweest en desondanks in een uitstekende staat verkeerd. Het is niet duidelijk of de rechter deur nu een reconstructie is of niet.

Het is van het uiterste belang het oude te respecteren. Reconstructie is niet wenselijk omdat dit afbreuk doet aan de beleving van het oude en de historische herkenning van het fort. Het consolideren van de oude delen en waar nodig het plaatsen van zorgvuldig vormgegeven eigentijdse toevoegingen zullen het contrast versterken en het fort laten schitteren in zijn omgeving.

Naast de instandhouding van de gebouwen, wegen en terreinen is het van belang een goed gebruik van de gebouwen mogelijk te maken. Immers het gebruik is het middel om de instandhouding op lange termijn te waarborgen. Herbestemmingen hebben meer waarde als naast het faciliteren van de nieuwe functie het verleden van de plek versterken en mee helpen te communiceren.

Verhalen en thema's die bij een herbestemming een rol kunnen spelen zijn:

- De Franse oorsprong en architectuur van de gebouwen. In tegenstelling tot bijvoorbeeld de forten van de Nieuwe Hollandse waterlinie komen de hier gerealiseerde werken direct uit Franse modellenboeken. De Franse tijd, met Napoleon en haar denkbeelden vrijheid, gelijkheid en broederschap, kan als inspiratie dienen.
- De Belgische aanleiding tot de bouw van het Lunet. Gedurende de ontstaansperiode van het Lunet was het een roerige tijd en België ontwikkelde zich in de loop van de 19e eeuw tot een macht van betekenis in het Europa van die tijd. Tegenwoordig zetelt de Europese regering in Brussel, wat zou er gebeurd zijn als België zich niet afgescheiden had?
- Het historische feit dat de Lunet in samenhang met de rijksstraatweg ontworpen en gebouwd is. Tegenwoordig is het heel normaal dat nieuwe infrastructuur zich dwars door het landschap boort. De Rue Imperial No 2 is mogelijk het eerste grootschalige infrastructurele project geweest wat zich op die wijze ontwikkeld heeft. Dit is een uniek gegeven waar waarin in de Lunet aandacht aan gegeven zou kunnen worden.
- De verbondenheid met de rivier de Donge en de aan de overzijde gelegen Vesting Geertruidenberg. De Lunet is het jongste restant van de vesting Geertruidenberg. De macht van het water is invoelbaar te maken en het verdedigingsprincipe van de waterlinies zou inzichtelijk gemaakt kunnen worden.
- Het opportunisme en ondernemingszin van een heer als Jan van der Made, die de penantendam tot tolbrug omvormt. Waar mensen slim in kunnen zijn. Waar de militaire overheid, als bouwer van de penantendam, kansen laat liggen, wordt dit door de private sector opgepakt. De penanten dam als een vroeg voorbeeld van publiek en private samenwerking waarbij het strategische nut een economische betekenis krijgt voor de ander.
- Verpachting, vroeger betaalde men voor het recht het Fort te mogen maaien en in de fortgracht te mogen vissen. Dit werd om de vijf jaar bij openbare inschrijving aanbesteed. Nu bijna niet voor te stellen, maar het vertelt wel iets over waarde die men aan zaken toekende. Appelleert ook aan duurzaam beheer. Als je ergens voor moet betalen zal je er met zorg mee om gaan.
- De continue wijzigingen aan kazematten en aarden borstwering die voorgesteld en soms uitgevoerd werden. Het geschut en de dreiging was aan verandering onderhevig en het Lunet transformeerde mee. Het Lunet manifesteert zich dan bijna als een levend organisme waarmee het aantoonde dat verandering van tijd verandering van vorm kan betekenen.
- Het historisch gegroeide gebruik door lokale groepen als de scouting Mafeking en/of de Bergsche Battery. Dit soort gebruikersgroepen zijn vanuit het lokale georganiseerd en herbergen in zich een directe verbondenheid van de bevolking met het Lunet. Persoonlijk commitment is een belangrijke voorwaarde voor duurzame instandhouding van historische gebouwen.

Wanneer visie en gebruik overeenstemmen is dit een goede basis voor een volgende fase van gebruik van het fort. Men moet niet te angstig zijn aanpassingen op het Fort door te voeren als dit een goede bestemming mogelijk maakt. Het is zelfs mogelijk dat de gecombineerde architectuur van de ingreep en/of het nieuwe met het oude van een grotere waarde kan zijn dan enkel het goed onderhouden oude gebouw. Het gebruik van het object is het beste middel om de instandhouding op lange termijn te waarborgen. Het is aan de architect en opdrachtgever deze afweging op basis van de nieuwe functionele eisen en de waardering van het bestaande verder vorm te geven. Met veel 'fingerspitzengefühl' en respect kan de Lunet, aan de rechter oever van de rivier de Donge, een nog bijzonderder plek worden dan dat zij nu al is.

websites:

<http://www.forten-brabant.nl>
<http://www.geertruidenberg.nl>
<http://books.google.nl>
<http://www.hollandsewaterlinie.nl>
<http://www.muscom.nl/collecties/optischetelegraafvanChappe.php>
<http://www.nationaalarchief.nl>
<http://www.kranten.kb.nl>
<http://www.coehoorn.nl>
<http://nl.wikipedia.org>
<http://www.zuiderwaterlinie.nl>
http://routes.wikia.com/wiki/Route_imperiale_2

tekeningen:

- Fecit, G. Vogel. „OSPV/ G4.“ situatie plan der stad Geertruidenberg. Nationaal Archief, 1777.
- Siderius, kolonel J.G. „OSPV/ G5.“ Situatie Plan Geertruidenberg. Departement voor oorlog, directie der Fortificatiën/ Nationaal Archief, 1814.
- „OPG/ G149.“ Tekening van eene ontworpen gemetselde waterkering daar te stellen in de rivier de Donge bij Geertruidenberg. Geertruidenberg: Nationaal Archief, 1 9 1833.
- Geij, Majoor eerstwaarnemend ingenieur. „OPG/ G131.“ Ontwerp van bomvrij reduct of toren in de Lunet op de regter oever der rivier de Donge. Geertruidenberg: Nationaal Archief, 5 10 1835.
- „OPV/ G21.“ planuitleg Lunette aan den Donge. Geertruidenberg: Nationaal Archief, 11 augustus 1835.
- „OPG/ G143.“ rolbrug te Geertruidenberg. Ministerie van Oorlog/ Nationaal Archief, 1836.
- „OPV/ G23.“ Tekening voor Lunet met toebehoren, op den Regter Oever der Rivier de Donge. Nationaal Archief, 1837.
- „OPG/ G141/142/151.“ Bestekstekeningen Lunet aan de Donge. Nationaal Archief, 1837.
- „OPV/ G27.“ Plan van Vestingen G No 299, overzichtkaart Geertruidenberg. Nationaal Archief, 1838.
- Duyvené, Kapitein eerstwaarnemend ingenieur J.H. „OPG/ G153.“ Verandering van de schietgaten. Geertruidenberg: Nationaal Archief, 5 september 1840.
- Reysterborgh, Kapitein eerstwaarnemend ingenieur J.H. Eayau. „OPG/ G300.“ Ontwerp tot het daarstellen van drie bomvrije geschutstanden. Geertruidenberg: Nationaal Archief, 30 juni 1852.

artikelen, boeken en overige:

- *Bestek, den grooten weg van Amsterdam naar den Brabantschen grenzen.* Den Haag: Directeur Generaal van den Waterstaat den Verenigde Nederlanden/ Nationaal Archief, 1814.
- Staats Courant. „Binnenlandsche Berigten.“ 4 12 1830.
- Departement voor den zaken van oorlog, vierde directie van Fortificatiën. „openbare aanbesteding penantendam.“ Staats Courant, 9 4 1833.
- Pasteur, J.D. *Handboek voor de officieren van het korps mineurs en sappeurs.* Arnhem: A.C. Thieme/ Google Books, 1837.
- Werumeus-Buning, J.W.F. *Wandelingen met Mars.* Amsterdam: N.V. EM. Querido's uitgeverijmaatschappij, 1942.
- Schukking, Kolonel der Genie b.d. dhr. W.H. *De oude vestingwerken van Nederland.* Amsterdam: Allert de Lange, 1943.
- Schukking, Kolonel der Genie b.d. dhr. W.H. „Napoleon en de Vestingbouw, meer in het bijzonder in Nederland (eerste gedeelte).“ Publicaties van het genootschap voor napoleontische Studiën, 1951: 48-66.
- Hotke, mr. R. „brief inzake Lunet aan de Donge te Raamsdonk.“ Voorburg: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 27 juli 1965.
- Zuydewijn, Noortje de Roy van. *Verschanste Schoonheid, historische verdedigingswerken van Nederland.* Amsterdam: P.N. Kampen & Zoon, 1977.
- Manning, prof. dr. A.F. *Erfgoed van Nederland.* Amsterdam: The Readers Digest nv, 1984.
- Meijgaard, Kolonel der Genie b.d. ing. C.H. van. *De Genie in de Bataafs-Franse tijd.* Wezep: het Regiment Genietroepen, 1985.
- Stuij, C. Uittreksel, *Register van Geertruidenberg.* Geertruidenberg: Menno van Coehorn, 1998.
- ANWB media. *Topografische Atlas Nederland 1:50.000.* Den Haag: ANWB/ Bart Bennis, 2002.
- Rolff, Rudi. *Torens, Wallen en Koepels.* Middelburg: PRAK publishing, 2007.
- *Lunet aan de Donge, inrichtingsvisie.* Utrecht: Bureau Buiten en Parklaan landschapsarchitecten, 2009.
- Keulen, Nils van. *Komt dat zien, vermarktingsstudie forten en linies in grensbreed perspectief.* Utrecht: Tinker Imagineers/ Leisure Result, 2010.
- *De bosatlas van de geschiedenis van Nederland.* Groningen: Noordhoff Atlasproducties, 2011.
- Menno van Coehorn, *Atlas van historische Vestingwerken in Nederland, Noord-Brabant.* Utrecht: Walburg Pers